

ЕТНОКУЛЬТУРНА ТРАДИЦІЯ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТЕНДЕНЦІЙ

Ганна Скрипник

Серед найважливіших проблем світового співтовариства упродовж останніх років постали питання збереження етнічності та охорони самотності національних культур. Саме з проблем збереження традиційної культури і фольклору проведено низку спеціальних наукових конференцій, регіональних та субрегіональних семінарів (у Чехії, 1995; Мексиці, 1997; Японії, 1998; Фінляндії, 1998; Узбекистані, 1998; Гані, 1999; Новій Каледонії, (Ліван), 1999; Вашингтоні, 1999).

У прийнятих резолюціях ідеться й про те, що благополуччя носіїв традиційної культури, потенціал і чисельність яких потерпають від тотальних переселень, руйнації природного середовища проживання, нав'язування чужої філософії, витіснення на маргінеси суспільно-економічного буття, повинні бути в центрі національної і міжнародної політики в галузі культури.

Для України застереження і рекомендації ООН у сфері культури особливо актуальні. Через багатосотрічне недержавне буття нації і культурну експансію поневолювачів, через фатальні наслідки боротьби проти нації засобами голодомору, репресій і депортацій, через довготривале руйнування селянства, яке в Україні утворювало ядро нації, українському народу та його традиційній культурі було завдано непоправної шкоди. Відтак підірвано утрадиційнені пріоритети й духовні цінності, а розмаїту обрядово-звичаєву культуру викорінювали як патріархальщину й націоналізм, що згубно позначилося на загальній екології народної культури в Україні.

Унаслідок таких деструктивних процесів утрачено безперервність культурної традиції українства, етнокультурну спадкоємність і міжпоколінні зв'язки. Порушення безперервності культурно-національної традиції є вкрай деструктивним суспільним фактором, адже традиція, за слушним визначенням Є. Маркаряна, є специфічним механізмом, який детермінує загальну спрямова-

ність суспільного розвитку. Зруйнування традиції спричиняє втрату орієнтирів суспільного прогресу, зумовлює загальну суспільну невизначеність.

Сучасний культурний простір України формується за принципово відмінних (у порівнянні з попередніми епохами історії людства) умов прискороеного історичного процесу, нівеляції відстаней і кордонів, глобалізаційних впливів і тотального поширення маскультури. Хоча загальноуніверсальних нівеляційних впливів зазнають і держави старої демократичної Європи, вони все-таки обстоюють національні пріоритети в культурі, запроваджують певні регулятивні механізми щодо експансії маскультурної космополітичної продукції, яка переважно є низького морального й естетичного гатунку, що руйнує етичні засади та понижує художньо-естетичну культуру соціуму. Українська культура особливо гостро відчуває свою незахищеність перед космополітичним наступом маскультури, оскільки лише тепер, після кількасотлітнього підневільного періоду, вона почала розвиватись як цілісність в єдиних географічних та політично-адміністративних межах. Тому вона вразливо реагує на експансію підтримуваної на державному рівні чужої маскультури, часто асоціальної за своєю сутністю.

Негативно позначаються на становленні загальнонаціональної культури (уже за часів незалежності) тенденція насадження тотальноруйнівної етики в культурно-інформаційній сфері України, зневажливе ставлення до суспільного порядку в його традиційному розумінні, знецінення будь-яких національно-забарвлених явищ культури.

Ховаючись за гаслами демократії, електронні ЗМІ часто пропагують позбавлений морально-етичних засад іноземний "культурний" продукт, негують традиційні принципи соціальної структури (як-то сім'я та громада), підтримують маргінальні соціально-культурні рухи, принципово несумісні з традиційною морально-етичною системою. Свідченням

такої “телесвободи” та “псевдодемократії” є численні спроби десакралізації української історичної минувшини, знеславлення імен видатних вітчизняних діячів культури та мистців, що породжує масовий нігілізм, історичне безпам’ятство, формує збайдужіле, світоглядно-космополітичне покоління.

Пострадянська естетика заперечення будь-якої нормативності в культурі, притаманна масовій псевдокультурі з її цинічною банальністю, облагородженою прагненнями вивільнення від соціальних критеріїв, норм та обмежень, завдає значної шкоди формуванню духовних підвалин розвитку українського суспільства.

Такі ж згубні наслідки мають спроби знівелювати національну своєрідність української культури під приводом актуалізації тенденцій уніфікації та культурної асиміляції. Із цього приводу академік С. Арутюнов доречно зазначив, що так звані природні процеси “добровільної етнічної асиміляції”, урбанізації та стандартизації побутово-культурної сфери життя – усе це прояви ентропійної тенденції, аналогічні зменшенню видового складу фауни і флори, забрудненню природного середовища тощо ¹.

Вирішенню проблеми екології національної культури в Україні передують, окрім іншого, потреба неупередженого дослідження сучасного етнопсихологічного стану українського етносу, з’ясування негативних наслідків впливу на українську ментальність суспільно-політичних реалій часів тоталітаризму (етноцид 1930-х років, масштабні репресії, мовна та культурна агресія держав-поневолювачів).

Необхідність реалізації системи державних заходів на охорону і відродження національної культури актуалізується у зв’язку з активним протидіянням певних сил (через пресу та засоби масової інформації) національно-культурній рекреації, відродженню власне української культури, формуванню національно визначеної системи освіти тощо. Прихильники творення позанаціональної культури трактують орієнтації на відродження національної культури як шлях до “провінційності”, “самообмеження й ізоляціонізму”, а культурно-національна традиція розглядається ними як перешкода на шляху цивілізаційного поступу суспільства.

Тенденційність і упередженість таких теорій є очевидною. Зрозуміло, що, відки-

даючи значення етнічної традиції в державному будівництві та в повновартісному культурному самоствердженні народу, ці автори обстоюють творення абстрактної, космополітичної за суттю культури. Спроба ототожнення вкрай поміркованих і обережних кроків Української держави на підтримку національного шкільництва та мови, на реабілітацію культурно-національної самобутності народу з “експансією національного нормативізму”, який нібито “гальмує позанормативну творчість, інновації”, є не чим іншим, як політичним лукавством. Адже саме в рамках традиційно-національної культури і на її базі можливе виникнення інновацій. Традиція, як своєрідний етнокод нації і передумова зародження нових елементів, постає основою культурно-національного прогресу. Високо оцінюючи її соціальне значення, Є. Маркарян наголосив, що роль традиції в соціальному житті можна порівняти з роллю генетичних програм для біологічного життя.

Зауважимо, що державна охорона національної “традиційності”, культурної самобутності в прибалтійських країнах не заважає цивілізаційному поступу цих країн. Відомо також, що відродження (по здобутті чехами незалежності) чеської мови і культури в переважно німецькомовному середовищі чехів не спричинилося до їх культурного занепаду чи ізоляціонізму, а лише прислужилося стрімкому культурно-національному піднесенню.

На думку дослідників, орієнтація на національну ідею, збереження розмаїття культурних традицій попередніх історичних етапів відіграли вирішальну роль у сучасних економічних та соціальних успіхах китайського, японського, південнокорейського народів.

З утвердженням державності актуалізувалася також потреба відродження повновартісного культурно-національного простору, “націоналізації культури”. Бо ж видається неправомірним ні з морального, ні з правового поглядів узалежнювати культурно-національну самореалізацію українців, як більшості населення держави, від ставлення до них та до їхньої культури з боку сусідніх держав чи упереджених представників національних меншин в Україні. До того ж Українська держава гарантує конституційно забезпечення прав та культурно-національних

запитів етнічних груп. Як зауважив В. Євтух, основним змістом внутрішніх процесів, характерних для всіх етнічних груп та національних меншин України, також є спроби відродження втрачених або нерозвинених раніше сутнісних атрибутів етнічності. Ці тенденції етнічного відродження, що спостерігаються і в інших країнах, правомірно названі Е. Сміттом “етнічним ренесансом”.

Перед етнологією – наукою про соціокультурне розмаїття людства впродовж останніх десятиріч (періоду “етнічного ренесансу”) – постали особливо складні методологічні проблеми. Очевидно, що належне осмислення складних сучасних соціокультурних явищ (незаперечного впливу на суспільне життя етнічного фактора, активізації етнонаціонального руху в усіх, без винятку, куточках світу, що дає підстави розглядати глобалізацію й етнізацію як дві взаємопов’язані сторони єдиного процесу) передбачає доконечність застосування як нових наукових підходів, так і докладної розробки використовуваних понять і створення чіткого категоріального апарату.

Постдогоматична етнологічна думка не лише відкинула економічний детермінізм радянської науки, що полягав у зведенні етнічних проблем до класових, але й, згідно з постулатами культурної антропології, перенесла акцент із ключового поняття “етнос” на поняття “етнічність” і “культурна ідентичність”, як на ключові терміни науки. При цьому мало враховується, що характерна для західної науки концепція “етнічності” змодельована внаслідок аналізу інших соціокультурних реалій поглядів на суспільний устрій світу. На український ґрунт некритично було перенесено поняття щодо інтерпретації майже всіх етнічних і расових явищ, котрі мали місце в період формування американської нації та інших націй Нового світу, в історії яких не було належно розвинутих до цивілізаційного рівня так званих автхтонних етнічних культур.

У процесі формування американської цивілізації активну участь взяли представники багатьох етнічних культур Старого світу, які відколотися від свого історико-соціального коріння, тому ці реалії не захочують до пошуку історичної природи етнічного феномену (етнічної субстанції) у соціумі. Відтак досліджен-

ня в західній науці етнічної субстанції замінено дослідженням конкретних проявів етнічності в будь-якій соціальній формі. Домінує тенденція вбачати в етнічній складовій соціуму виключно її психологічну і ситуативну сутність. Окреслюючи місце етнічності в історії та культурі, дослідники конструктивістського напрямку зосереджують увагу переважно на процесах самоідентифікації різних етнічних груп у контексті іноетнічного оточення. Не можна не погодитися з тезою конструктивістів про те, що для сучасних багатоетнічних мігрантських чи урбанізованих середовищ належність до тих чи інших етнічних спільнот зумовлена передусім суб’єктивним чинником – самоідентифікацією чи самовіднесенням до певної спільноти, моделюванням відповідних власних культурних характеристик. Очевидно, що моделюються або, точніше, реконструюються лише ті втрачені культурні риси і стандарти, які історично сформувалися раніше. Отже, цілісне тлумачення етнічності, навіть щодо багатоетнічних сучасних спільнот, повинно враховувати зв’язок етнічно зумовлених поведінкових дій, що проявляються в актах етнічної солідарності, у специфіці культурних інтересів і психологічних настанов із символами конкретної етнокультури.

Логічним і виправданим є застосування цих нових підходів, узasadнених на постмодерністській соціологічній методології, до аналізу конкретних етнокультурних реалій багатоетнічного міського середовища. Чи не найбільше для осмислення складного комплексу етнічних проблем сучасного постіндустріального суспільства, в якому етнічне зазнало значних трансформацій і специфічних проявів, послуговуються науково-методичними підходами соціальної та культурної антропології. Постмодернізм уникає врахування історичної парадигми розвитку спільноти і зосереджується головню на сучасних його результатах. Такий підхід до вивчення етнічності цілком відповідає проблемам дослідження імміграційних спільнот Нового світу, діаспорних утворень, урбанізованого середовища, “де процес індивідуалізації людини досить розвинувся, а відтак акцентування досліджень культурної ідентичності безвідносно до конкретної етнічної спільноти, без відповідної істо-

ричної ретроспективи є більш вмотивованим і суголосним політичним доктринам західних держав”. Цей методологічний інструментарій переважно використовують для дослідження етнічних груп, котрі, як частини історично сформованих народів, існують поза територією їхнього формування, найчастіше закріпленої у вигляді політичної структури як держава, і вимушені за умов домінування чужого культурного поля або втрачати, або ж реконструювати своє етнічне обличчя.

Водночас абсолютизувати цей дослідницький метод в умовах традиційного українського суспільства, з його давньою глибокозакоріненою культурою та історією, — недоцільно. На відміну від США, країни іммігрантів, Україна належить до країн Старого світу, в її історії та культурі вирішальну роль відіграв титульний український етнос, культурно і генетично закорінений саме на етнічній території. Тим-то проблеми його походження, етнічної історії, етнокультурної та етнопсихологічної самотності можна повномасштабно досліджувати з урахуванням етнічного контексту людської культури, розкриття історичної парадигми розвитку спільноти, націєбудівництва в сучасному світі, етногенезу та етнічної історії народу тощо. Такий підхід дозволить уникнути популярного серед дослідників етнічного нігілізму, уможливить розгляд етнічних спільнот не як архаїчних соціальних явищ, а як універсальних і оптимальних форм людського співжиття і взаємодії з природою. Саме це акцентують сучасні дослідники етнічності, котрі розглядають етноутворення як процес адаптації до специфічних природних та соціальних ніш.

Такий підхід є доброю методологічною основою для створення фундаментальних енциклопедичних робіт, історико-етнографічних атласів, багатотомних історій науки, етнічної та етнокультурної історії України. Стратегія розбудови Української держави не лише передбачає створення повної і об'єктивної історії та культури України за весь період її існування, але й з'ясування передумов політичної і психологічної єдності української нації, вирішення проблем етногенетичної спільноти українства. Очищення національної історії від чужих політичних міфів і доктрин вимагатиме цілеспрямованої праці та державних зусиль не лише в ца-

ринах академічної науки, але й у сферах політики, освіти, мас-медій та мистецтва.

Дослідники зазначають, що формальне плюралістичне суспільство, не підкріплене толерантністю і правовою свідомістю, збалансованістю економічних спроможностей різних етнічних спільнот, надає суспільству загалом конфронтаційних ознак. Зокрема спостерігається поглиблення успадкованої з радянських часів тенденції до зростання диспропорцій соціально-професійної структури різних етнічних спільнот України. Продовжує наростати “недопредставленість” етнічних українців в управлінській, культурно-науковій та економічній сферах; дедалі більшої зубожілості зазнає сільська, переважно етнічно-українська, людиність, права якої на освіту та охорону здоров'я порушені, до того ж вона фактично відсторонена від можливості брати участь у прийнятті рішень. Це явно деструктивні суспільно-політичні тенденції, що потребують пильної уваги і аналізу суспільствознавцями та політиками.

Домінування в незалежній Україні російськомовного культурно-інформаційного простору, маргіналізація української культури й української мови, що і сьогодні триває, до певної міри є виявом засвоєння титульним етносом фальшивого і самопринизливого уявлення про себе, негативного автостереотипу, нав'язаного попереднім режимом; наслідком перетворення автохтонної більшості на зневажену меншість на власній землі. Парадоксально, але й за часів незалежності головною ознакою меншовартості автохтонів залишається їхня україномовність; і донині реальної мовно-культурної емансипації українців та послідовної духовно-ментальної деколонізації України не відбулося.

Соціально-культурна маргіналізація україномовного населення залишається і надалі потенційним джерелом етнічної дискримінації українців, а отже, потенційних суспільних конфліктів. Розходження між формальним і реальним статусом етнічно-українського населення (визнаного титульною нацією) і української мови (оголошеної державною) є причиною непорозумінь та міжнаціональної конфронтації. Статус і рівень функціонування державної мови незадовільні через декларативний характер, однак російська національна меншість з таких реалій невдоволена, оскільки

вони (попри їх декларативність) таять у собі потенційну загрозу її нинішньому привілейованому становищу. Це міжетнічне непорозуміння поглиблюється внаслідок дії механізмів реального соціально-культурного домінування російської мовно-етнічної групи над українською, механізмів самовідтворення цього домінування в умовах національної незалежності і формальної рівності української та російської груп.

Практикована на Заході реалізація ідеї “позитивної дискримінації”, тобто реалізація системи державних програм, спрямованих на усунення соціокультурних наслідків дискримінації негативної, у минулому застосовуваної проти етнічних, мовних або конфесійних груп, навіть російськими лібералами класифікується як “насилницька українізація”, оскільки вона таїть загрозу їхньому реальному домінуванню.

Відомо, що без активного національного самоусвідомлення неможливе перетворення народу в націю. Лише тоді, коли український патріотизм як природний вияв лояльності до отчого краю буде моральною нормою нашого життя, ознакою національної гідності і громадянської добропорядності, стане можливим остаточне утвердження України як повноцінної, самодостатньої держави.

Негація національно орієнтованих заходів держави у сфері освіти та культури незрідка в ЗМІ вмотивовується нібито низькою престижністю та конкурентоспроможністю української культури, її провінційністю і нездатністю забезпечити сучасне “інформаційне поле” тощо. Провідникам подібних теорій та ідей пріоритетною видається російська культура, яка нібито і надалі в посттоталітарних суспільствах виконує цивілізаційні функції. У цьому проявляється інерція настановлень тоталітарного періоду, за якими мірилом вартості культури був рівень засвоєння соціонормативної організації народного життя і культури російського зразка. Нехтується, як і раніше, очевидна істина, що жодна національна культура не може претендувати на універсальність, що так звані її переваги над іншими національними, нібито меншвартісними, культурами є не що інше, як прояви духовної агресії держав-поневолювачів.

О. Нельга слушно зауважила, що проти України впродовж десятиріч велася

боротьба російської центральної влади супроти приватновласницької психології українського селянства та притаманних йому форм землекористування, проти економічної культури нації². Індивідуально-незалежний характер господарювання, вільне землеволодіння, характерний український індивідуалізм та демократизм суперечили сповідуваному Росією патріархальному колективізму, “общинним” ідеалам та настроям, а тому викорінювалися найжорстокішими методами.

Для України таке гвалтівне впровадження впродовж сторіч характерних для російської етнокультури ідеалів не минуло безслідно. Воно спричинило деформацію української ментальності. Відомо, що підневільна нація (з метою фізичного виживання) виробляє здатність пристосовуватися до чужих порядків, формально сприймати чужі суспільні ідеали. Чужі ментальні настанови поступово блокують і витісняють власні ментальні прояви й етнічні риси. Тому наслідком національного гноблення стали світоглядні та етнопсихічні деформації, а також прищеплений українцям колоніальною владою негативний “автоімідж”, негативне уявлення про самих себе.

Система державних заходів на рекреацію національної культури повинна передбачати створення відповідних умов для повноцінної реалізації властивих українству морально-етичних, соціальних та етнопсихологічних особливостей, для реабілітації притаманних нації етнопсихологічних координат, забезпечення її права бути собою, а не уподібнюватися сусідам. Обстоюючи це право народів, В. Жаботинський писав: “Кожному народові чи народцеві, хоч би де він був, потрібне право і можливість бути і залишатись самим собою, і голосно називатись своїм національним ім'ям: лише за цієї умови здійсненне справжнє братерство між ним та людьми іншої крові”³.

Суспільно-політичний досвід ХХ ст. переконує, що без врахування національного фактора навіть насилницькими методами не можна досягти органічності колективного народного життя. “Чужа національна сутність, чужа психіка і просякнена нею культура не можуть бути справді засвоєні навіть протягом цілої генерації, навіть протягом кількох генерацій”⁴. Навіть за умови кількасотрічної асиміляції в поневоленого народу зберігається особливий

акцент мови та душі. Штучна, насаджена силою соціальна нормативність чужої етнокультури руйнує культурну систему поневоленого етносу, спустошує його вітальні цінності, збіднює тим самим потенціал загальнолюдської культури.

“Дозволити занидіти своїй або чужій племінній самобутності – це не заслуга перед людством та прогресом – це, щонайменше, гріх злочинного недбальства”⁵.

В Україні, як і в інших республіках колишнього Союзу, носіями та виразниками проімперських настроїв є категорія населення, що формувалася впродовж кількох сторіч як колоніальна адміністрація. Національне відродження корінних етносів розглядається ними як загроза їхньому панівному становищу, а тому й протидіють вони державним заходам на рекреацію національної культури, зверхньо ярликуючи національно свідому інтелігенцію зневажливими наклічками (“национал-патриоты” та ін). Неповага певної частини еліти до місцевої етнокультури і національної мови – це безперспективний шлях, який може лише спричинити міжнаціональні конфлікти. Передумовою нормального, цивілізованого міжнаціонального спілкування

“завжди було певне знання й повага до етнічно специфічних, національних кодів і принципів поведінки”⁶.

Соціонормативне багатство національних культур має виразний адаптативний характер, а тому руйнація будь-яких етнічних маркерів збіднює потенціал загальнолюдської культури. Збереження і культивування традицій постають не лише як важлива передумова тривкості нації в часі та просторі, але і як засіб розширення адаптаційних можливостей загальнолюдської культури.

¹ Арутюнов С. Адаптивное значение культурного полиморфизма // Этнографическое обозрение. – 1993 – № 4. – С. 48

² Нельга О. Українство як етнопсихологічний феномен // Українська діаспора. – К.; Чикаго, 1993. – Ч.3. – С.12.

⁴ Жаботинський В. До питання про націоналізм (відповідь п. Изгоеву) // Вибрані статті з національного питання. – К., 1983. – С. 39.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Арутюнов С. Адаптивное значение культурного полиморфизма. – С. 55.